

Baskický institut Etxepare převzal své jméno od prvního baskického autora, a jeho přání se stalo naším mottem.

Cílem a posláním insitutu je propagace baskické kultury a jazyka ve světě.

Naším prvním úkolem je podporovat znalosti o našem jazyce a jeho výuku v akademickém prostředí.

Zadruhé chceme na mezinárodní úrovni seznamovat s uměním našich tvůrců: výtvarných umělců, hudebníků, tanečnic, spisovatelů, režisérů, herců, atd.

Jedním z prvních úkolů za účelem internacionalizace našeho jazyka a kultury bylo vytvoření tohoto souboru s cílem informovat o našem jazyce, baskičtině, a o všech uměleckých a kulturních disciplínách, které spoluutvářejí bohatství naší kultury.

OBSAH

Úvod

Síla dnešního bertsolarismu

Umělecké projevy bertsolarismu

Profese bertsolaristy

Krátká historie

Bertsolarismus ve společnosti informací

Některé úvodní aspekty

Hlavním cílem této knihy je nabídnout potřebný klíč

K naprostému porozumění bertsolarismu.

Na prvním místě se pokusíme informovat o současné realitě bertsolarismu v celé jeho složitosti.

Poté, co představíme aktuální situaci tohoto fenoménu, projdeme historií bertsolarismu od jeho temných počátků až po současnost, a přitom zmíníme některé z jeho hlavních Představitelů z dlouhé a slavné historie této ústní tradice.

Naštěstí dnes máme k dispozici velké množství informací, které jsou lehce dostupné ale my jsme se pokusili upustit od pouhého shromažďování údajů,

v pevné víře, že nejlepším přínosem tohoto díla by mělo být nabídnout klíč

nutný k interpretaci informací o

bertsolarismu. Dílo je doplněno o odkazy, na nichž lze najít více informací.

Předtím, než budete pokračovat dále, vysvětlíme a upřesníme

pojmy *bertsolari*, *bertso* y *bertsolarismo*.

Kdo je bertsolarista? Dnes je za „bertsolariho“ považován ten, kdo je schopen improvizovat s bertsos před publikem.

Ten, kdo bertsos píše, nebo přednáší/zpívá předem připravené a naučené bertsos, není nazýván bertsolarem, i kdyby jeho bertsos byly výjimečně zdařilé.

Co je bertso? Bertso, na rozdíl od verše, není pouze řádek jedné sloky, nýbrž sloka celá.

Bertsolarismo může označovat jak umění improvizovat s bertsos, tak také sociální hnutí,

Vytvořené kolem bertsolarismu.

Je vhodné brát tyto první informace takové jaké jsou, jako pouhá terminologická upřesnění, jejichž cílem je vyhnout se nedorozuměním. Definice

těchto a jiných základních konceptů a s nimi složitá realita bertsolarismu se objevuje na všech stránkách této knihy.

Aspoň autor doufá, že tomu tak je.

V soudním procesu, který byl veden proti bertsolaristovi jménem Jon Sarasua kvůli neuposlechnutí povolávacího rozkazu na vojnu, měl obžalovaný na žádost soudce vysvětlit, v čem spočívá jeho povolání bertsolaristy. Z prohlášení Jona Sarasuy soudce vyvodil, že bertsolaristé budou „druh mudrlantských kejklířů“, výrok, který měl je měl v určitém ohledu zesměšnit.

Zaprvé, bertsolaristé se podobají spíše trubadúrům než kejklířům, protože nezpívají předem komponovaná díla (nebo díla, která sami složili dříve), nýbrž vytvářejí bertsos během vystoupení, čistě improvizovaně. V každém případě, a tento aspekt je mnohem více relevantní než ten předchozí: Kdybychom definovali dnešní bertsolaristy jako kejklíře nebo trubadúry, mohlo by to vést k názoru, že se jedná o starobylý jev, který nějakým záhadným způsobem přežil až do dnešních dnů, ve formě, v jaké se praktikoval během staletí. Mluvili bychom tedy o nějakém pozůstatku, o věci sice obdivuhodné, ale nepotřebné, jako například o prvních leteckých modelech nebo psacích strojích

Z 19. století.

Je to tak. Improvizovaný bertsolarismus je dnes reálným jevem, mající velkou sílu a sociální prestiž v oblastech, kde je baskičtina stále živým jazykem. Síla a ústřední role bertsolarismu v baskicky mluvící komunitě je pojednána v realizovaných sociologických studiích.

Jiný způsob, jak vidět vitalitu bertsolarismu je pozorování jeho masových manifestací: finále národní soutěže bertsolaristů, která se koná každé čtyři roky.

V roce 2005 se finále uskutečnilo v Biskajsku, konkrétně v BEC (Výstaviště Bilbao). Bylo to poprvé, kdy se finále konalo mimo provincii s největší hustotou baskicky mluvících obyvatel – Gipuzkoa, což byla velká výzva.

Výsledkem byla velká podívaná. Přibližně 15.000 lidí se zúčastnilo této události (a mnozí jiní ji sledovali v televizi nebo poslouchali v rádiu. Totéž se stalo v roce 2009.

V této společnosti, která klade důraz na image, kde mají přednost melodie stále závratnější a sdělení pokud možno co nejkratší, není jednoduché vysvětlit si, jak

je možné, že se 15000 nadšených lidí zúčastní šestihodinového vystoupení

kteřé je, v podstatě, opakem videoclipu: 15 bertsolaristů zpívá bez doprovodu, jsou jakoby chráněni mikrofony na noze a kde se scénografie se omezuje na minimální výraz.

Je vhodné zmínit, že potenciální publikum, které tato událost může oslovit, se omezuje, pro evidentní důvody, na baskicky mluvící populaci, která tvoří, dle spolehlivých zdrojů, komunitu asi 750.000 lidí (číslo může být o něco vyšší, připočítáme-li lidi, kteří rozumí baskičině, ale nejsou schopní se tímto jazykem domluvit, ale v žádném případě by nedosáhlo jednoho miliónu.

Ústřední role bertsolarismu v současné baskické společnosti není dílem náhody, nýbrž je z velké části důsledkem renovace provedené v posledních 25 letech, renovací, která se projevuje v sociokulturní strategii, na níž se podílí generace bertsolaristů, dobrovolníků a organizátorů, kteří převzali kormidlo bertsolarismu jako kolektiv a sdružují se do Bertsozale Elkarte (Asociace přátel bertsolarismu). Asociace přátel bertsolarismu Tato organizace čítá v současnosti asi tisíc členů mezi nimiž jsou v podstatě všichni bertsolaristé. Vznikla roku 1986 pod názvem Asociace bertsolaristů její první funkcí/úkolem byla organizace soutěže bertsolaristů, které až do té doby sdružovala Akademie baskického jazyka.

Roku 1995 byla společnost znovuzaložena a přejmenována. Stále získává nové funkce a úkoly.

Od roku 2008 byla začleněna do Spolku MINTZOLA Asociace řídí Centrum dokumentace orální literatury Xenpelar, organizuje, koordinuje a podporuje výzkum v oblasti bertsolarismu a orální kultury a kromě jiných písemností vydává roční antologii nejlepších improvizovaných „bertsos“; koordinuje hnutí jehož úkolem je předávání umění bertsolarismu jak ve Školách bertsolarismu (škololy-dílly b.), tak řízenou výuku; vytváří a koordinuje týdenní TV-program o b. v EUSKAL TELEBISTA, *Hitzetik Hortzera*; prostřednictvím společnosti LANKU řídí obsazování bertsolaristů

do nejrůznějších vystoupení. Na druhé straně je Asociace aktivně přítomná V jiných oblastech sociálního a kulturního života země.

Nezanedbává ani mezinárodní vztahy a spolupráci se všemi organizacemi a společnostmi, které mají co do činění s orální kulturou. Plodem této činnosti je například seminář konaný V Renu ve dnech 16. a 17. května 2003, kde Jon Sarasua a Egana konfrontovali myšlenky prezentované ve své knize o b. s americkými odborníky na orální kulturu. První mezikulturní setkání ústních improvizátorů se konalo v Donostia-S. Sebastián v prvním listopadovém týdnu roku 2003. Z těchto kontaktů vzešlo monografické číslo o b. vydané roku 2007 prestižním časopisem Oral Tradition jehož ředitelem je John Foley.

Vlastní asociace disponuje vynikajícími internetovými stránkami (ve 4 jazycích: v baskičtině, španělštině, francouzštině a angličtině) a kde návštěvník

najde, kromě jiného tyto informace a služby: rozsáhlou agendu o činnosti bertsolarismu, videa z různých vystoupení, životopisy bertsolaristů a jiné záležitosti b. studie o různých aspektech improvizace, seznam publikací, virtuální knihovna databáze bertsolarismu nebo možnost poslechnout si téměř 3000 melodií, Které patří do repertoáru bertsolaristů.

V jedné známé bajce se tři slepci snaží, každý sám za sebe, zjistit, co je slon.

První z nich, který mu ohmatal nohu, prohlásí, že slon je jako sloup; druhý, který sáhl na chobot, trvá na tom, že slon je jako tlusté lano; a třetí, který mu ohmatl jedno ucho, dojde k závěru, že slon není ani jedno, nýbrž že je to druh drsného koberce.

Pokud lze o nějakém hmatatelném objektu něco napsat různými a protichůdnými způsoby ...

které pozorovatel

přijme, lze to přirovnat k bertsolarismu.

V této brožuře se zaměřujeme především na aspekty bertsolarismu jakožto žánru, umění a povolání. Avšak realita, která se zde popisuje, má méně zjevné základy, bez nichž by nebyla životaschopná. Důležité principy, které udržují, živí a obnovují současný bertsolarismus jsou

Marie Kukučková

školy – workshopy bertsolarismu (b.- eskolak);
výuka bertsolarismu na normální škole;
a přítomnost žánru v médiích, jak
V tištěných a audiovizuálních, tak na internetu.

Tyto dimenze bertsolarismu více a lépe prozkoumal Jon Sarasua,
jehož práci/dílo
poskytneme tomu, kdo by chtěl prohloubit své znalosti v tomto ohledu,
protože zde se zaměřujeme především na
vlastní aktivitu bertsolaristů, v bertsolarismu jakožto
vystoupení nebo veřejné aktivitě.

Již zmíněné národní
soutěže, například, se vši
důležitostí, kterou mohou mít jakožto rezonanční ... hnutí
nebo jako pramen ekonomických prostředků,
nejsou však nejviditelnější a nejnápadnější částí

Bertsolarismu.
Činnost bertsolaristů může
být realizována v uzavřeném prostoru, ať malém nebo velkém,
jak v divadle, na frontónu, nebo kolem
stolu v restauraci, ale též
pod širým nebem, v kiosku na náměstí, nebo
na balkónech.

V posledním desetiletí se konalo asi 1.500
vystoupení za rok. Mezi nejžádanějšími jsou bertsolaristé
různých generací, od mladších 20 let
až po ty, kteří již dosáhli sedmdesáti roků.
Ztělesněním ženy – bertsolaristky mezi elitou bertsolarismu
je Maialen Lujanbio.

Na soutěži v roce 2009 vyhrála Maialen Lujanbio,
jediná žena, která se zúčastnila tohoto finále, a první

V celé historii národní soutěže.
Mezi více než 1.500 vystoupeními ročně lze najít různé typy a
„formáty“. Zde jsou uvedeny některé obvyklé druhy:

Festival o recital de bertsos Festival neboli recitál bertsos

Jedná se o událost, která se předem ohlašuje. Účastní
se jí 4 – 8 bertsolaristů; jejich počet se každý rok liší.

Obvykle se slaví v uzavřených prostorách
(kino, divadlo, frontón) a většinou trvá
hodinu a půl až dvě hodiny.

Marie Kukučková

Společně s bertsolaristy se v tomto druhu vystoupení objevuje klíčová postava : uvaděč nebo moderátorka která bertsolaristům navrhuje

témata a cvičení která předtím vypracovala

Se souhlasem vedoucího.

Po celou dobu vystoupení

vymýšlejí b. různé věci

buď ve dvojicích, trojicích, nebo sami.

Moderátor rozhoduje,

kteří b. budou vystupovat v jednotlivých částech,

jaký formát budou mít a jaké bude téma

s nímž mají b. improvizovat. I když se přesný počet bertsos liší,

exacto de bertsos a improvisar, lo normal en este tipo

je zvykem, že každý b. zpívá tři bertsos.

Maximální čas, po který může b. improvizovat se liší

dle formálnosti vystoupení. V soutěžích se tolerují

pauzy dlouhé asi 30 sekund;v každém méně formálním vystoupení

vypadají nevhodně.

Šampionáty a soutěže

Speciálním druhem recitálů jsou

soutěže bertsolaristů, kde improvizátoři

soutěří před porotou, která hodnotí a

boduje každý bertso v krátkém časovém úseku který

proběhne mezi koncem verše a začátkem

dalšího.

Jak již bylo řečeno, největší událostí

je soutěž bertsolaristů Campeonato de Euskal Herria

kteří se koná každé 4 roky

přičemž každá provincie má svoji vlastní soutěž, dále existují soutěže

Marie Kukučková

pro děti, mezi školami, okresní, místní, atd.

Choreografii soutěží a návrhy témat má na starosti specializovaná skupina, v níž není moderátor akce, který v tomto případě pouze uvádí.

Není jednoduché dát dohromady chronologii národních soutěží bertsolaristů, protože organizace a úroveň se v různých epochách hodně lišily.

Na konci představíme seznam bertsolaristů, kteří vyhráli některou z 15 soutěží

Vystoupení s volnou tematikou

Formát festivalu nebo recitálu s moderátorem je poměrně nový, je velmi pravděpodobné, že se inspiroval soutěžmi. Zdá se, že nejstarším formátem vystoupení bertsolaristů je desafío při němž bertsolaristé volně polemizovali během několika hodin tak dlouho, až se jeden z nich **premuze** druhého.

Opakem k tomu, co se předvádí na recitálech nebo festivalech rozhodují o formátu a tématech právě sami bertsolaristé.

Počet bertsolaristů

bývá nižší než na recitálech (obvykle jsou 2 nebo 3).

Převládají témata vztahující se k situaci, v níž akce probíhá, a

b. mohou věnovat každému tématu více času.

I přes poetický charakter těchto dalších vystoupení je kladen větší důraz

Marie Kukučková

na argumentativní a dialektický aspekt.

Vystoupení kolem stolu

Při četných příležitostech probíhá vystoupení u jídla nebo večeře; vystoupení doprovází moderátor a prezentují se zde tři nebo čtyři bertsolaris. Pokud zde moderátor není, má vystoupení volnější charakter a obvykle zde účinkují dva nebo tři bertsolaris.

Vystoupení jako součást jiné události

Vystoupení jsou obvyklá při mnoha událostech – svatby, pohřby, inaugurace, politické akty, kongresy, vzdání úcty, loučení nebo sportovní události. Jsou to tedy doplňující vystoupení, která dokazují sociální prestiž bertsolarismu a samotných bertsolaris.

Nové formáty bertsolarismu

Nakonec je třeba zmínit, že během posledních let vznikla celá řada nových formátů. Mezi nimi i *trama bertsolarística*, v níž jeden nebo více bertsolaris improvizují s otevřeným divadelním scénářem, který přeloží moderátor, a bertsolaristé ho pak rozvíjí.

O čem zpívá bertsolarista?

Bertsolari směšuje za pomoci improvizace poetické prvky s humornými: věnuje se aktuálním sociálním, politickým, kulturním, lokálním a sexuálními tématům a propojuje je se situací posluchačů.

Jak improvizuje bertsolarista?

Obvykle se opírá o nějakou melodii a zpívá bez doprovodu. Vždy se své verše snaží zakomponovat do melodie. Co se týká rýmu, vyznačuje se melodií a je vždy konsonantní. Joanito Dorronsoro seřadil a okomentoval asi 3000 melodií. Většina z nich pochází z baskických lidových písní, i když se stále více objevují příležitostné melodie nebo známé melodie, které jsou přizpůsobovány přednesu bertsolaristů.

Nejpoužívanějšími strofami v improvizaci jsou tzv. zortzikos, buď větší nebo menší. Zortziko se skládá ze čtyř segmentů o třinácti slabikách. Podobné složení má větší zortziko, přičemž v tomto případě se každé zortziko skládá z osmnácti slabik, které se přepisují ve dvou řádcích o desíti nebo osmi slabikách.

Pokud se k menšímu zortziku přidá jeden segment (dva řádky, třináct slabik), vznikne menší hamarreko. Mnoho lidových písní je komponováno v této formě. Jsou i jiné druhy strof, avšak platí, že počet rýmů málokdy přesáhne devět. Všeobecně platí, že bertsolarista, poté, co si vyslechne téma, myslí na prvním místě na konec verše a dbá na dobrou formulaci a přizusobení metrické struktury vybrané melodie. Odtud DESPLIEGA LA GAMA DE PALABRAS QUE SE může použít jako rým, a složí malý scénář, a přitom se snaží směřovat ke konci, který předtím vymyslel. Zbytek veršů improvizuje „za pochodu“. Až do 80. let minulého století se zřídka používaly strofy s více než čtyřmi rýmy. Větší výskyt strof s šesti nebo více rýmy je charakteristický pro moderní bertsolarismus a je bezesporu důsledkem radikální změny, kterou od té doby prošla socio-kulturní situace, v níž se bertsolarismus rozvíjí.

Bertsolarista – ten, kdo ma vzbudit emoce

Až donedávna se kladl důraz na literární element bertsolarismu, jako by se jednalo o podžánr literatury, který je včleněn do orální literatury. Všechny výzkumy zabývající se bertsolarismem se na improvizovaný bertsolarismus dívaly z perspektivy psané poezie, takže opomíjely velkou část improvizovaných bertsos. Před 40 lety pocházela většina bertsolaris z venkovského prostředí a neměli akademické vzdělání; dnes převládají vysokoškoláci. Díky znalostem teorie jsou schopni popsat umění, kterému se věnují. Jedním z hlavních bodů je to, že se bertsolarismus považuje za řečnické umění. Mluvíme-li o bertsolarismu jako o rétorickém umění, pak je třeba zdůraznit jeho relativismus: na vyprodukovaný text je třeba nahlížet v kontextu, tedy vzít v úvahu situaci, v níž byly bertsos předneseny. Cílem bertsolarismu není vytváření textů na vysoké literární úrovni, nýbrž vyvolání emocí u posluchačů. Každý bertsolari potřebuje nějaký text, a jak dále uvidíme, současní bertsolaris vytvářejí jen zřídka vynikající texty. Avšak redukce improvizovaného bertsolarismu na pouhý text by bylo popřením smyslu improvizovaného bertsolarismu. Vytvářet, vyzařovat emoce, to je hlavním úkolem bertsolaristy. Někdy je těžké dojmout publikum bez dobrého textu (např. při formálních příležitostech), ale někdy stačí zmínit prvek z prostředí, obdivovanou osobnost nebo sdílenou hodnotu, aby se publikum dojalo. Také melodie a forma zpěvu jsou elementy, s nimiž by bertsolari měl umět pracovat, aby dosáhl svého cíle.

ÚVOD

V kontrastu s mýtem, který je spojován s počátky bertsolarismu, a antimýtem, podle něhož je to moderní „výdobytek“ nacionalismu, se Koldo Mitxelena nachází uprostřed, což se zdá velmi rozumné. Tradice je velmi stará a začíná ženami-improvizátorkami s verši, které žily v patnáctém století. Jose Azurmeni přidává dvě zmínky o fenoménu ve „Fuego Viejo de Vizcaya“, sepsaného roku 1452. Jsou velmi důležité, protože jde bezpochyby o nejstarší zmínku o bertsolarismu. Fuego se zmiňuje o dvou druzích bertsolaristech: Objevují se zde placené ženské *plañideras* na pohřbech. Ještě zajímavější je satirický druh, který rozvíjely tzv. *profazadas*. Zřejmě rozvíjely svoji improvizaci na ferias a při jiných příležitostech. Mohou být považovány za předchůdkyně bertsolarismu. Každopádně lze v případě těchto žen pouze konstatovat jejich existenci.

Abychom našli soubor bertso, musíme se trochu posunout v čase dopředu, a sice do osmnáctého století. Století devatenácté je zdokumentováno ještě lépe, jak co se týká jmen a biografických dat, tak také děl. Otázka, na kterou zatím nikdo nedokázal odpovědět, je otázka, proč ženy zcela vymizely z aktivního bertsoarismu. Jedná se však především o neimprovizované bertso, tedy bertso escritos. Ví se, že bertsoaris, kteří tyto verše sepisovali, byli též zvyklí improvizovat, avšak počet pravých bertso, které mámě k dispozici, je nedostatečný, a jen těžko tedy můžeme zjistit, jaké rysy měl improvizovaný bertsoarismus v této epoše. První a hodnověrná zmínka o improvizovaném bertsoarismu pochází z devatenáctého století, konkrétně z roku 1802. Její autor píše o tom, že obvyklým formátem improvizovaného bertso bylo *desafío*, obvykle mezi dvěma bertsoaristy, které mohlo trvat celé hodiny. Dle poznámek, které nám historie zanechala, mohly na tyto akce zavítat až čtyři tisíce lidí. Avšak o tehdejšímu bertsoarismu můžeme říct jen poměrně málo. Faktem je, že ucelenou sbírku bertso improvisados máme až od šedesátých let dvacátého století. To, co vzniklo předtím, lze charakterizovat jako kompendium fragmentů a anekdot, které těžko umožní seriózní výzkum.

Bertsoaris, kteří jsou považováni za klasiky (Etxahun, Xenpelar), byli, podle všech indicií, velkými improvizátory. Avšak svému statusu vděčí pro své psané, nebo diktované bertso, v žádném případě pro improvizované bertso. Pro tento způsob produkce patří jejich bertso spíše k literatuře než k improvizovanému bertsoarismu. Po celé dvacáté století prochází bertsoarismus progresivními a radikálními změnami. Přestože jméno zůstává, má bertsoarismus na počátku dvacátého století velmi málo společného s bertsoarismem na konci tohoto století. Také ustupuje psaná forma na úkor improvizované. Pro shrnutí – zdokumentovaná historie psaného bertsoarismu začíná kolem roku 1935. Do této doby jsou k dispozici jen poznámky z *desafíos* a v ojedinělých případech bertso uchované v kolektivní paměti. Historie bertsoarismu začíná kolem roku 1800 a je různě členěna. Avšak z hlediska, které jsme si zvolili, jsou tyto klasifikace neuspokojivé hned z několika důvodů: Zaprvé protože se zde máchají dva žánry: improvizovaný a neimprovizovaný bertsoarismus. Zadruhé – pouhé vyjmenování období poukazuje ke kategoriím, které jsou improvizovanému bertsoarismu cizí (preromantismus, romantismus). Rozhodli jsme se, že se soustředíme na ta díla improvizovaného bertsoarismu, která jsou zdokumentována. Kromě toho existuje mnoho vydařených příběhů o bertsoarismu devatenáctého století.

Od bertsoarismu jako okrajového jevu k prvním soutěžím 1935 - 1936

Manuel Lekona – na počátku dvacátého století většina baskických intelektuálů opovrhovala improvizovaným bertsoarismem a považovala ho za nízký žánr, především proto, že se jim zdál málo zdobný. Jednou z mála výjimek byl Manuel Lekuona (1894 – 1987), mladý kněz, který vystoupil na 5. Kongresu baskických studií v Bergaře roku 1930, kde promluvil o lidové poezii, předložil příklady, systematizoval metody bertsoarismu, klasifikoval jeho druhy a tak položil základy vědeckého výzkumu bertsoarismu. V této úloze vynikl především jeho synovec Juan Mari Lekuona, taktéž kněz.

V letech, které předcházely občanské válce, usilovala významná část baskické inteligence o nalezení základu, na němž by rozvíjela obrodu baskické kultury. Ne všichni se shodovali v otázce, jaká role by měla být přisouzena bertsoarismu. Kněz Joxe Ariztimuño byl

nejaktivnějším obhájcem myšlenky, že bertsolarismus by měl být základním kamenem tohoto tzv. obrození. V jednom z mnoha článků věnovaných tomuto tématu navrhuje, aby bertsolaristé vystupovali oděni do starobylého hávu, aby jim byl propůjčen vzhled romantického trubadúra se zlatými vlasy, a aby používali řeč těla a také radikálně změnili prozaické prvky. Tato opatření nebyla přijata, avšak tato slova ilustrují, že význam, který byl bertsolarismu připisován, byl spíše instrumentální. Bertsolarismus měl tak sloužit jako nástroj, který by přispěl k rozkvětu baskické kultury. Zapomínalo se, že většina baskické populace byla tehdy negramotná.

Roku 1934 se sešel Aitzol s jinými intelektuály a tak vznikla první soutěž bertsolaris, se svými pravidly, porotou a cenami.

Mládežnické organizace nacionalistů Euzko Gaztedi si stanovila úkol prepisovat bertsos za účelem pozdějšího vydání. I když tento způsob není příliš hodnověrný, dal vzniknout prvnímu dokumentu o sbírce improvizovaného bertsolarismu.

Paradigma klasického bertsolarismu

V improvizovaném bertsolarismu první třetiny dvacátého století převládá LA IMPONENTE osobnost Joseho Manuela Lujanbia (Txirrita) z Hernani, který byl již na počátku století jedním z důležitých zdrojů tehdejšího bertsolarismu. Tento korpulentní muž bez nadání pro jakoukoli jinou práci, kromě zpívání bertsos, je opředen mnohými legendami a mýty.

Dochovalo se od něj hodně improvizovaných bertsos; téměř všechny se podobají anekdotám, které souvisí s jeho píkarovskou osobností. Pravděpodobně se v jeho případě jedná o psané, nebo spíše diktované verše, ne improvizované (neuměl psát).

Bertsopaperak jako model klasického bertsolarismu

Postava Txirrity je v poslední čtvrtině devatenáctého a první třetině dvacátého století všudypřítomná. Tak ho najdeme na první soutěži bertsolarismu, kterou vyhrál, navzdory očekávání, Iñaki Eizmendi (Basarri), mladý bertsolari ze Zarauzu. Txirrita ale zvítězil na dalším, roku 1936, pár měsíců před svou smrtí. Txirrita zpíval především v neformálním prostředí. Bertsolarismus jeho doby se nazývá *bertsolarismo de sidrería*, tedy bertsolarismus z moštárny, protože toto místo bylo typické a oblíbené pro konání vystoupení. Oproti tomu soutěže byly spíše formálního charakteru, druh ritu organizovaný v souladu s kritérii cizími vlastním bertsolarismu. Publikum bylo též odlišné. Chodili sem jak nadšenci, tak také inteligence. V těchto bertsos se odráží Txirritova nechuť vůči tomuto prostředí:

Cargo sobre mí ochenta años
y me duelen las piernas,
he venido a San Sebastián
cojeando visiblemente.
Apoyado en dos bastones,
apanas consigo dar un paso.
Casi se me ha olvidado el euskera
y nunca aprendí castellano:
pronto tendré que empezar
a aprender latín con un maestro.

Po strašných letech občanské války následovalo období *posguerra*, neméně hrozné. Především v oblastech jako v například v Baskicku, byly rebely mnozi prohlášení za zradce. Aitzol, hlavní iniciátor soutěží, byl popraven v Hernani během občanské války, roku 1936. Období posguerry je reflektováno v bertsu Juana Zapiraina, stejně jako Txirrita analfabeta. Tyto bertsos nadiktoval své ženě jedné noci, kdy nemohl usnout.

Muchos sentimientos me embargan,
y tengo que cantarlos,
no sé cómo van a remediar
todos los males que han hecho;
aún conservo la paciencia
gracias a Dios;
han traído a muchos hogares
tristeza y llanto:
antes éramos diez en casa
ya no quedamos más que tres.

Bertsolarismus přežívání 1945 – 1960

Hlavní postavy: Basarri a Uztapide

Po třech letech exilu a dalších třech letech nucených prací v bataliánech se Iñaki Eizmendi, zvaný Basarri, roku 1942 vrací do Guipuzkoy. Basarri, narozený v Régilu, strávil velkou část života v Zarauzu. Po návratu se intenzivně věnoval tvorbě bertsos a navštívil téměř všechna města v Baskicku. Většinou ho na cestách doprovázel Uztapide. Museli vystupovat, jako by se nic nestalo a ignorovat mnoho minulých i současných problémů. Uztapidův bertsolarismus je jednodušší, lidovější. Basarri byl ten, kdo určoval cestu a rozhodoval, kdy a jak se hodí pojednat o tom či onom tématu. Basarrův bertsolarismus je na vyšší intelektuální úrovni. Basarri se věnoval též psaní novin, zatímco velký autor bertsos Uztapide vynikl jako improvizátor a vypravěč.

Basarrovy a Uztapidovy zásluhy vysoko přesahují jejich dílo. V době, kdy byl bertsolarismus jedinou tolerovanou aktivitou, věděli, jak zajistit kontinuitu bertsolarismu a položili základy pro jeho další vývoj.

Zcela jiný historický kontext máme ve francouzské části Baskicka. Když skončila druhá světová válka, začal vyhnaný guipuzkánský lékař Teodoro Hernandorena chodit od vesnice k vesnici a hledat bertsolaristy. Kromě toho organizoval festivaly a kurzy, často na své vlastní náklady. Jako výsledek jeho úsilí se objevila skupina bertsolaris, z nichž se někteří stali elitou ve svém oboru: Xalbador a Mattin.

Bertsolarismus odporu 1960 - 1979

Na konci 50. let vyvinula Akademie baskického jazyka úsilí, jehož cílem bylo shromáždit bertsolaristy a podpořit je, aby vystoupili před publikem, dále pak organizovala provinční soutěže. Dle očekávání byl Basarri prohlášen za vítěze. Další soutěž (1962) vyhrál Uztapide, stejně jako v letech 1965 a 1967.

Auspoa: Plamen

Hnacím motorem bertsolarismu v šedesátých letech byly bezpochyby soutěže, i když bertsolaristé stále účinkovali ve vesnických soutěžích. Roku 1964 dal Antonio Zavaloa (1928 – 2009) dohromady sbírku bertsos, kterou nazval Auspoa (el fuelle - plamen) a tak vytvořil opravdový poklad bertsolarismu a orální literatury vůbec. Jméno sbírky je spíše metaforou ; ve skutečnosti byla tato sbírka plamenem, který nenechal pohasnout světlo orální literatury.

Čtyři soutěže v šedesátých letech

V této době se objevují další hvězdy bertsolarismu, jako Azpeitia, Mitchelena, Azpillaga, Lopategi a další, kteří zajistili další existenci bertsolarismu. Jsou zde i jiní, kteří se soutěží neúčastnili. Nejvýznamnější z nich byl pravděpodobně Manuel Lasarte, narozený v Leize,

milovaný a obdivovaný hlavně amatéry. Jeho bertsolarismus je založen na přirozeném vystupování, které je zároveň velmi propracované. Většina bertsolaristů sdílela jeho nahlížení na svět a hodnoty.

Do bertsos tehdejší doby se jasně promítá pocit útlaku, s nímž museli lidé žít. Bertsolari se snaží v lidech vyvolat silné emoce prostřednictvím jednoduchých textů (spousta věcí nemůže být řečena přímo, jen okrajově se zmiňují tyto hodnoty a reference). Ten, kdo by v těchto textech hledal vysokou poezii, bude zklamán. Témata jsou archetypická. Bertsolaris věděli, že jejich posluchači sdílí křesťanskou víru a tradiční hodnoty: matka, zaměstnání, důstojnost, Ne všechny bertsos byly nižší kvality. Jsou dva bertsolaris, kteří vynikají vysokou úrovní svých bertsos: Lazkaotxiki a Xalbador.

LAZKAO TXIKI

Mytická postava bertsolarismu, typ pícara odlišný od toho, jaký ztělesňoval Txirrita. Přísluví o jeho vynalézavém duchu, jemný hlas, kadentní forma zpěvu, milovaný za života, obdivovaný po smrti. Věděl, jak se přizpůsobit změnám doby; nikdy nepřestal být na vystoupeních žádaný. Jedním z nejzapomenutelnějších vystoupení byla večere organizovaná televizním programem Hitzetik Hortzera roku 1989. Tématem bylo ruční zrcátko, které moderátor předal ve vhodný moment. Lazkao Txiki se zadíval na svůj obraz v zrcadle a přitom zarecitoval tři bertsos.

XALBADOR

Zcela odlišný, používal dolnonavarrský dialekt, vzdálený od modelu, který představoval guipuzkánský dialekt, na který byli posluchači zvyklí. Byl pastorem, pozornost věnoval poezii, sepsal knihu bertsos, kterou nazval Odolaren mintzoa (Hlas krve), která je opravdovým skvostem, antologií na vysoké úrovni. Mnoho bertsos bylo přeměněno na písně. Xalbador byl také dobrým improvizátorem s citem pro poezii. Nelze ho srovnávat s ostatními. Jeho jazyk bránil průměrným posluchačům pochopit hloubku jeho veršů. Xalbador zemřel 7. listopadu 1976. Zanechal po sobě knihu, kterou bude možné jen stěží překonat.

Před a po Frankovi – 70. léta

Tím, že lidé vnímají blížící se konec diktatury, zesiluje také potřeba říkat věci více přímo, s povolením nebo bez povolení vládnoucí autority. Politický bertsolarismus se odvažuje vyjádřit to, co publikum žádá. V tomto období vynikli Jon Lopategi a Jon Azpillaga. Díky Frankově smrti vzniklo v Baskicku klima optimismu a naděje – amnestie, propouštění na svobodu. I když je politické klima zcela odlišné, má bertsolarista před sebou stále publikum, které sdílí jeho naději. Tento bertsolarismus je ale stále podobný tomu „frankovskému“, tedy bertsolarismu odporu. V následujících letech dochází k rozčarování

a rozdělení publika.

Od zpívání k lidu ke zpívání pro publikum

Po třináctileté přestávce organizuje Baskická akademie opět soutěže bertsolaris, finále v San Sebastiánu 6. ledna 1980. Bertsolarismus se od poslední soutěže roku 1967 moc nezměnil (tehdy publikum vypískalo Xalbadora). Objevují se zde tváře známé z roku 1967 – Garmendi, Azpillaga, a ostatní, kteří používají guipuzkánský dialekt. Jejich bertsolarismus je jednoduchý, přímý, lidový. Jeden z nich, Xanpun, reprezentuje baskicko-francouzskou zónu. Xalbador byl tehdy už po smrti. Novinkou jsou dva vizcayinští bertsolaristé, kteří vytvářejí propracovanější bertsos, jedním z nich byl Xabier Amuriza (1941), povoláním kněz, který byl za předchozího režimu uvězněn pro nacionalismus. Je to také předchůdce všech forem současného bertsolarismu. Ve vězení se věnoval úvahám o bertsolarismu a také sepsal bertsos.

Hodně se mluvilo o „revoluci“ provedené Amurizou roku 1980 na soutěži. Zde jsou aspekty, které se v této souvislosti často zmiňují: 1.) bertsolarismus prezentuje unifikovaný standard, ale objevují se i dosud nikdy nepoužité rýmy. Amurizova představitost je překonána pouze Xalbadorem. Největším Amurizovým přínosem bylo uspořádání rýmů v souladu s komunikačními strategiemi vědomí, strategické využití ústních pramenů s novými cíly. S Amurizou také začíná tendence psát bertsos s více než čtyřmi rým. Není arbitrární, nýbrž souvisí s potřebou produkovat texty na vyšší poeticko-rétorické úrovni.

Uztapide použível jednoduché verše a byl si vědom toho, že k tomu, aby v publiku vyvolal silné emoce, stačí zmínit slova jako otec nebo matka. U Amurizy už je situace jiná – ví, že je třeba ještě něco přidat, a toto *více* znamená lepší rétorickou propracovanost. Zaprvé odmítá možnost zpívat dle archetypu a představuje nám otce, který může být pouze jeho. Tato konkretizace vyžaduje širší druh strofy. Ve druhém bertso, asi nejlepším, prohlubuje konkretizaci postavy otce; manifestuje jeho vztah s ní, který přesahuje klasický vztah otec-syn. Jde nejen o otce, ale také o jeho učitele. Je to on, kdo mu vštípil zálibu pro bertsolarismus.

Mi padre fue un hombre alegre,
aunque tenía momentos tristes y amargos;
él me enseñó el camino a seguir,
pues entendía bastante de bertsolarismo.

Querido padre, también yo
voy agotando mis días,
pero ya que a ti te debo
mi habilidad de bertsolari,

te prometo que haré un gran árbol
de la semilla que pusiste en mis manos.

Přestože se v posledním bertso opět obrací na svého otce, zapojuje i publikum, od něhož žádá potlesk. Propojuje tak téma otce s momentální situací posluchačů:

Que me haya tocado este tema
me parece casi un sueño;
en aquel caserío vivimos
días de granizo y de lluvia,
tú, padre, eras tan bueno conmigo,
nada riguroso, todo dulzura;
ahora que todo el Pueblo Vasco
está aquí reunido en San Sebastián,
todos estos aplausos
te los dedico yo a ti.

Komu aplaudovalo publikum? Jemu? Jeho otci? Oběma? Každopádně byl toto jeden z nejdojemnějších momentů finále. Amuriza stejně jako Uztapide ovládá prvky jako kontext a situace posluchačů.

Od Amurizy k Egañovi

Postava Amurizy dominuje v prvních letech 80. let. Výhercem soutěže roku 1982 se opět stává on. Další soutěž už organizovala Asociace bertsolaristů. Roku 1986 vyhrál Sebastian Lizaso, syn jiného bertsolaristy, kterého jsme už zmínili – Joxeho Lizasa. Sebastián Lizaso spojil svůj mocný hlas s obdivuhodnou schopností vyjádřit se v bertsos, najít vždy vhodný argument a také odrážet argumenty soupeřů, odpovídat skvělým způsobem, schopnost vytvářet přísloví. Je to jeden z nejžádanějších bertsolaristů. Jeho bertso je dialektický, přímý.

Aby rozvíjel svoji strategii, nevytváří bertsos s vysokým počtem rýmů. Pokud jde o argumentaci, jen málo bertsolaris ho může překonat. Roku 1989 vyhrál Jon Lopategi, jeden z velkých současných bertsolaris. O rok dříve, roku 1988, začal vysílat TV program Hitzetik Hortzera, který byl jedním z faktorů boomu bertsolarismu, avšak hlavním důvodem je zrod nové generace bertsolaris. Konec 80. let změnu situace nepřinesl; přidává se například Jon Enbeita nebo Mikel Mendizabal. Bertsolaris se stali známými osobnostmi baskické kultury. Děti od nich na ulici žádají autogramy, jejich přítomnost je stálá v televizi i rádiu, a není

společenský akt, který by se bez nich obešel. Egaña se stal nejocenenějším bertsolaristou historie.

Bertsolarismus odstupu

Egaña je atypický, samouk. Studoval baskickou filologii, pracoval jako úředník na radnici ve Vitorii, ale roku 1993 toho nechal kvůli bertsolarismu. Věnoval se také sepisování bertsos a románů. Kdybychom měli zmínit několik důvodů, kterým bertsolarismus vděčí za svůj rozkvět, byl by to odstup, co se témat týče; dále pak vynalézavost a plánování strategií improvizace. Odstup je důsledkem rozštěpeného publika. Dnes je situace bolestnější. Jaké by to bylo, kdyby ten druhý byl v Madridu, na druhé straně zdi, nebo kdyby někdo z tajných proniknul do publika, jako se stávalo dříve. A jaká úzkost je to teď, když ten druhý je téměř tentýž, když jsme to vlastně my sami. Možnost vzbudit emoce před rozděleným publikem zmíněním sdílených hodnot se velice redukuje. Pokud se jednomu zavděčíme, tomu druhému se to nebude líbit. Takže distanc se stává metodou, ale metodou, která vyžaduje další schopnost: vynalézavost, která bertsolarimu dovoluje najít východisko ze situace, ať je téma sebesložitější.

Dnes jsou vystoupení bertsolaris vysílána rádiem a televizí, vydávají se antologie improvizovaných bertsos, a na internetu kolují videa. Pokud k tomu připočteme počet vystoupení za rok, je nám jasné, že od elitního bertsolaristy se vyžaduje rychlé tvůrčí tempo a vysoký stupeň originality. Témata, která jsou předkládána, jsou stále sofistikovanější a méně archetypická. Vyžadují od bertsolaristy znalost baskických reálií a světa. Andoni Egaña stojí včele generace, která bertsolarismus dokázala pozvednout na úroveň, která v jeho historii nemá obdoby. Kromě toho nelze ignorovat fat, že baskičtina získává stále nové mluvčí a také oblasti použití. Tím, že proces normativizace jazyka jde stále kupředu, má bertsolarismus k dispozici zdroje, které dosud postrádal. Zavádění specializovaných slov do baskičtiny umožňuje také parodii.

Co se týká vědomého používání strategií a pramenů, dává se přednost slokám s více než pěti rýmy. U bertsos s pěti rýmy je dobré vědět, kam je vhodné dát metaforu, kam zvolání, kde se omezit na argumenty.

Bylo by nemožné vyjmenovat všechny zdroje Egaňova bertsolarismu, proto se omezíme na několik málo příkladů. Na soutěži, kde vyhrál poprvé, měl Egaña prezentovat roli otce, který právě ztratil syna pro nemoc. Na rozdíl od toho, co se honí hlavou matce zemřelého dítěte (Jon Enbeito), která nachází útěchu ve své nezlomné víře, napadají otce všemožné pochybnosti. Ani vlastní bertsolarismus se neoprošťuje od nevhodných ironických úvah, nemyslitelných o několik desetiletí dříve.

A na konec, abychom zde uvedli příklad nějakého banálnějšího tématu, podívejme se, jak daleko může zajít schopnost analýzy, ironie a plánování ze zdrojů současného bertsolarismu. Jde o verš, který Egaña věnuje jinému bertsolarimu, Gregoriovu Larrañagovi (Mañukorta), jehož stereotyp odpovídá typickému svobodnému venkovanovi bez vzdělání:

Me imagino a Mañu en la escuela

incapaz de responder a las preguntas:
la eme con la a, ma, la eme con la i, mi;
pues Mañu aprendió a leer.
La eme con la i, mi, la eme con la o, mo;
todo le sonaba rarísimo;
lo único que aprendió fue mu,
porque se lo oía decir a las vacas en casa.

Poslední generace bertsolarismu – multipolární bertsolarismus

Koronovace Maialen Lujanbio na vítězku soutěže v roce 2009 je možno brát jako kulminaci generační výměny, která probíhala již několik let. Sociální kontext, v němž se rozvíjí bertsolarismus, lze charakterizovat jako rozděněné, zneprátené publikum bez sdílených hodnot.

Také se liší kulturní reference publika a samotných bertsolaris. Maialen Lujanbio vyniká schopností pozorovat a objevovat pocity do detailů. Lujanbioin styl je velmi plastický, někdy připomíná kino. Jako ukázka se hodí zpívané bertso z konce roku 2001. Téma připomínající nedávný úspěch bylo následující: Pohlednice z Himalájí od kamaráda, který tam zemřel.

Současný bertsolarismus je charakterizován pestrostí návrhů, což je bezpochyby znakem vyspělosti a zralosti. Kromě již zmíněných bertsolaris je třeba přidat jména chystají velké změny (možné ukončení teroristické skupiny ETA, ekonomická krize aj.). Je zde plynulý dialog: nové generace otevřeně přiznávají svůj obdiv vůči předchozím generacím. Jestliže technologie 20. století, jako telefon, kino, rádio, vyvolaly rozkvět ústní kultury, zdá se, že technologie století následujícího povedou ke stírání hranic mezi psaným a mluveným. Někteří odborníci potvrdili, že při využití chatu a emailu méně používáme mechaniku psaní, ale že vnitřní konfigurace vhodná pro zprávy z těchto médií se více podobá mluvenému, než psanému; jedná se o zjevný nedostatek schopnosti přemýšlet. Navzdory tomu se bertsolarista snaží v několika málo sekundách vyprodukovat strukturovanou myšlenku a přitom vzbudit v publiku emoce. V tomto kontextu může být modelem pro zbytek orálních druhů, ať už jde o tradiční, nebo nové. Bertsolarismus vybírá, reprezentuje a podporuje jisté hodnoty, a tak přispívá ke kohezi komunity, která spojovací prvky potřebuje ve větší míře než kdy jindy.

Dovolme, aby verše Maialen Lujanbio uzavřely tuto knihu:

bertsolaris narozených v 80. letech, kteří se již zařadili k elitě. Vyniká mezi nimi Amets Arzallus (nar. v Hendaii roku 1983). Můžeme předvídat, že témata budou stále pestřejší. Je jisté, že východiskem těchto bertsolaris bude to, co se přímo dotýká jejich života, a skutečnost, že se

...y quiero terminar dedicando

un trozo de mi txapela a todos vosotros.
No es el nuestro un camino sencillo,
está lleno de leyes, juicios y trabas,
pero regresaremos, de noche,
a recorrer los rincones de Euskal Herria,
y con la fuerza, el afán y el palpito
de entusiasmo aquí reunidos,
seguiremos creando cada día este pueblo,
desde el euskera y en euskera.